

PÁLOSFALVI TAMÁS

Besenyők Bozókön – avagy honnan származott Fánccsy Borbála, Diósgyőr úrnője?

Who was Barbara Fánccsy, Lady of Diósgyőr?

Barbara Fánccsy, Lady of Diósgyőr, is a well-known figure of Hungarian history in the decades following the battle of Mohács. Married first to Stephen Pemflinger, then to Sigismund Balassa, she has traditionally been linked to the Slavonian noble family of Fánccsi of Gordova. The study argues that there existed two Fánccsi families in medieval Hungary, one based in Slavonia and Somogy county, the other in Fejér county, and Barbara in fact came from this latter family. Retracing the pre-1526 careers of her kinsmen, the study reconstructs the dynamic social rise of the Fánccsi family after 1490, and tries to identify those members of the family who were active in Barbara's entourage after her acquisition of the lordship of Diósgyőr.

„[Fánccsy] Borbála asszony elei, no meg a testvérei is kivétel nélkül nagyhírű kapitányok voltak, akik a törökök ellen folytatott harcban ugyancsak kitettek magukért. A harcias családi szellemből Fánccsy Borbála is sokat örökölt. Bátor asszony volt, aki, ha a dolog úgy fordult, a katonái élén is megállta a helyét. De egyébként régi szabású magyar főasszony volt, aki szerette a nemzetét s ha kellett, szívesen áldozott a közjónak. Dolgos, gondos és lelkes gazdasszony volt, aki örömmel fonogatott otthon, szívesen foglalkozott a gazdálkodás minden ágával. Támogatta a szegény diákokat a tanulásukban; jutalmazta az övéit, – de lesujtott azokra, akik ellene fondorkodtak. Buzgó katolikus asszony volt s Zay Ferenc tanúsága szerint a diósgyőri uradalom népét ő tartotta meg a katolikus hitben.” Takáts Sándor írta e szép sorokat Balassa Zsigmond feleségéről, Diósgyőr úrnőjéről *Régi magyar asszonyok* című munkájában, amelyben egy egész fejezetet szentelt a 16. századi magyar történelem e nevezetes szereplőjének. Igaz, a fejezet legnagyobb részét Borbála asszony és a miskolciak egymással vívott elkeseredett küzdelme teszi ki, azon epizód, amely a diósgyőri úrnőség és a katolikus hit védelme mellett az 1563-ban elhunyt Fánccsy Borbála életének leginkább ismert és leggyakrabban ismételt eleme.¹ Mondhatni, Borbála asszony Diósgyőr úrnőjeként vonult be a történelembe, nagyhírű „elei” és „testvérei” viszont nem sok figyelmet ébresztettek maguk iránt, ami aztán temérdek félreértés forrásává vált jóformán a mai napig. A jelen írás célja ezért nem is az, hogy

Fánccsy Borbála kalandos életének rajzát újabb színekkel árnyalja. Inkább arra tesz kísérletet, hogy kiderítse, milyen út vezette Borbála családját Diósgyőrig, és kik voltak nagyhírű „elei” és „testvérei”. Röviden: ki volt Fánccsy Borbála?

Engel Pál a Gordovai Fánccsi(i)² családról készített családfáján a törzshöz nem illeszthető töredékként tüntetett föl egy bizonyos Fánccsi Orbánt, a fiával, Gáspárral együtt, akiknek életére a 16. század elejéről talált adatokat.³ Hogy jó úton járt, bizonyítani látszik egy korabeli oklevél, amelyben Orbánt gordovai Fánccsi Orbánként említik,⁴ és még inkább egy másik, amelyben saját maga tett bevallást a garamszentbenedeki konvent előtt, az oklevél szerint gordovai Fánccsi Orbánként.⁵ Fánccsi Orbán Engel által is ismert két felesége, litvai Horváth Katalin, illetve Bári Ilona ugyancsak utalhat arra, hogy Orbánt alappal lehet a jómódú, Szlavóniában és Somogy megyében is jelentős birtokokkal rendelkező gordovai Fánccsi családhoz kapcsolni. Katalin a horvát, vagy bosnyák származású Horváth Damján unokahúga volt, aki az 1470-es években viselte a dalmát-horvát, szlavón és boszniai báni tiszte.⁶ Ami Ilonát illeti, ő a jelek szerint a Mátyás ural-

1 Takáts Sándor: *Régi magyar asszonyok*. Bp. 1914. 144–162. (Az idézet a 144–145. oldalon.); *Miskolc története II. 1526-tól 1702-ig*. Szerk. Tóth Péter közreműködésével Szakály Ferenc. Miskolc 1998. 58–64., 383., 444. (A hivatkozott részek szerzői Bessenyei József, Tóth Péter és Balogh Judit.); *Czeglédy Ilona – Lovász Emese: Élet a diósgyőri várban*. Miskolc 2000. 17–19. Köszönöm C. Tóth Norbertnek, Neumann Tibornak, Szabó András Péternek és Virovecz Nándornak a tanulmányhoz fűzött észrevételeit.

2 A gordovai Fánccsi(i) család Fánccs nevű ősről vette a nevét, tekintettel azonban arra, hogy a Fánccsi alak már a 15. században is gyakran előfordul, a tanulmányban így fogom használni. Fánccsinak nevezem a fánccsi Fánccsi család tagjait is, kivéve Borbálát, akinek esetében meghagytam a szakirodalomban elterjedt Fánccsy írásmódot.

3 Engel Pál: *Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia. CD-ROM*. Bp. 2001.: Fánccsi(i) (gordovai).

4 HU-MNL-OL-DL 90254. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár]: „Urbani Fanchy de Gordowa”.

5 HU-MNL-OL-DF 206796. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény] 323. fk.

6 Horváth Damjánra lásd *Marija Karbić: Od hrvatskog sitnog plemića do ugarskog velikaša i hrvatskog bana: Damjan Horvat od Litve i njjegova obitelj*. In: *Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih*

kodásának második felében felemelkedő Nagylucei Orbán kincstartó, győri püspök fivérének volt a leánya.⁷ Mind a Litvai Horvátok, mind a Báriak rendelkeztek szlavóniai birtokokkal, nem volna tehát meglepő, ha családi kapcsolatba kerültek volna a gordovai Fánccsiakkal.

Bár Engel Pál Mohács után nem követte a gordovai Fánccsiakat, a – nem túlságosan bőséges – történeti irodalom megerősíteni látszik azt a feltevést, hogy a középkorban és a kora újkorban is egyetlen Fánccsi nevű család létezett Magyarországon, jelesül az, amelyik a Körös megyei Gordováról nevezte magát, jöllehet tagjai – mint Fánccsy Borbála példája mutatja – idővel jó messze kerültek névadó birtokuktól. Nagy Iván nevezetes művében „gordovai és dennai Fánccsy” név alatt vette föl Fánccsi Orbán leszármazottait, és bár az általa összeállított családfa hibás, azonosítása közkeletűvé vált, annak ellenére is, hogy sem Fánccsy Borbála, sem a rokonai nem használták soha a gordovai előnevet.⁸ Újabban Kubinyi András,⁹ majd a hozzá hasonlóan alapos forrásfeltárást végző Bessenyei József sorolta a Mohács utáni évtizedekben Diósgyőrött feltűnő Fánccsiakat (köztük a címben is szereplő Borbálát) a gordovai Fánccsiak közé,¹⁰ az azonosítást pedig mások is átvették.¹¹

Mindjárt a tanulmány elején le kell azonban szögeznünk, hogy Orbán e valószínűnek, mi több – a két okleveles említés esetében – szinte kétségtelenné tűnő bizonyítékok dacára sem tartozott a gordovai Fánccsi családhoz. Ezt sejtetik mindjárt azok a szlavóniai adóösszeírások, amelyek a 15. század végéről és a 16. század elejéről, tehát Orbán életéből maradtak fenn, és amelyekben egyszer sem bukkan fel a neve a Körös megyei Fánccsi birtokok kapcsán.¹² Szerencsénkre nem kell túlságosan sokáig nyomozni ahhoz, hogy az ilyen módon támadó gyanúra megerősítést találjunk: a csehországi Brno városában őrzött Seilern levéltár magyar viszonylatban bőséges anyagot hagyományozott az utókorra egy másik Fánccsi családról, amelynek késő középkori és kora újkori története legalább olyan érdekes, mint „névrokonaié”. Az új nyomon indított kutatás viszonylag terjedelmes további információmennyiséget hozott felszínre ahhoz, hogy érdemes legyen összefoglalni mindazt, amit az „új” Fánccsi családról tudni lehet. Történetük elválasztása a „rég” Fánccsiaktól nem

mindig könnyű, mert látni fogjuk, hogy a két Fánccsi család története a névazonosságon túl is több ponton érintkezett, és az egyes „építőkockák” pontos beillesztése nem mindig problémamentes.

A minket most közelebbről érdeklő Fánccsi család egy „Nather” Máté nevű személytől származott le, aki eredetileg a Fejér megyei Töbörzsök (*Tuburchuk*) villában (ma Sárbogárd része) élt. Az ő apja, ugyancsak Máté,¹³ egy Csötör (*Chutur*) nevű társával együtt, 1269-ben kérte és kapta IV. Béla királytól a szintén Fejér megyei Fánccs (*Fanch*) földet, amelyről később leszármazottai a nevüket vették.¹⁴ Mind ebből világos, hogy Máté a megye déli részén megtelepült besenyők közé tartozott, akiknek falvai ezen a vidéken különösen nagy számban sorakoztak.¹⁵ Származása, könnyű belátni, nem jogosította vérmes reményekre, és története nem is volna különösebben érdekes, ha nem volnánk kíváncsiak rá, miképpen jutott távoli leszármazottja a bevezetőben említett házasságokhoz, mégpedig úgy, hogy azoknak jó kétszáz évig semmi előzménye nem volt. Kíváncsiságunk, ennyit érdemes előrebocsátani, elnyeri méltó jutalmát, mert a család váratlan felemelkedésének rekonstrukciója több szempontból is igen tanulságosnak bizonyult.

„Nather” Máté 1335-ben immár ispáni címmel mint „fánccsi nemes besenyő” tűnik fel,¹⁶ de 1355-ben ismét Töbörzsöki néven osztozott meg névadó birtokán Domokos fia Istvánnal, aki minden bizonnyal Csötör leszármazottja volt. Ez alkalommal említik négy fiát, Miklóst, Jánost, Pétert és Balázst.¹⁷ 1358-ban Máté Fejér megye egyik szolgabírája volt.¹⁸ Fiai közül Miklós ismeretlen természetű, de valószínűleg katonai szolgálatok jutalmaként kapta Lajos királytól a közeli, ugyancsak besenyők lakta Cece részét, de távolról sem bizonyos, hogy sikerült ténylegesen birtokba vennie.¹⁹ A fivére, Péter, apjához hasonlóan megyéje egyik szolgabírája lett.²⁰ Tekintve, hogy a szolgabíróság ekkoriban még viszonylag jelentős hivatalnak számított, ismételt hivatalviselésüket akár a helyi előkelőség jelének is tekinthetjük.²¹ A következő század nagyobbik részében azonban ennek már semmi nyoma.

Máté fiainak leszármazottairól, akiket már következetesen Fánccsról neveznek, a neveiken kívül szinte semmit nem tudunk. Máté fia Balázs a felesége jogán tartott igényt a szomszédos Alap egy részére,²² és 1420 előtt utód nélkül hunyt el.²³

veza. A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából. Szerk. Milka Jauk-Pinhak, Kiss Gy. Csaba, Nyomárkay István. Zagreb 2002. 119–125.; *Neumann Tibor*: Horváth Damján (orbázi-szelcei-litvai). Az NKFI K 134690. számú projekt keretei között a késő középkori udvartartás tagjairól készülő életrajzi lexikon már elkészült szócikke (kézirat).

7 Erre lásd alább.

8 *Nagy Iván*: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. kötet és pótlék-kötet. Pest 1857–1868. IV. 113–115. és pótlék-kötet 227–228.; vö. *Odescalchi Artúr*: Bosnyák Tamás s Fánccsy Gáspár és György temetési szertartása 1634 és 1642. Századok 9. (1875) 418.: „A második temetési leírás is nagyrendű régi kihalt nemzetségnek, a dennai és gordovai Fánccsyknak két tagját illeti.”

9 *Kubinyi András*: A Pemflingerek Bécsben és Budán. Adatok a két főváros polgárságának középkor végi gazdasági és családi összeköttetéseihez. In: *uő.*: Tanulmányok Budapest középkori történetéről I–II. Bp. 2009. II. 754.

10 Enyingi Török Bálint. Bev. és a forrásokat közzéteszi: Bessenyei József. Budapest 1994. XXVIII.

11 *Virovecz Nándor*: Híres-hírhedt Balassa Menyhárt. Bp. 2023. 36.

12 *Josip Adamček – Ivan Kampuš*: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. Zagreb 1976. 7., 32., 62., 100–101.

13 Anjou-kori oklevéltár. Documentares Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–LIII. kötetek. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged 1990–2024. (a továbbiakban: AOkl.) XIX. 279. sz.

14 HU-MNL-OL-DF 249082.

15 *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Budapest 1963–1998. II. 325–326., 362., 411. Már Györffy helyesen állapította meg a Fánccsy (!) család besenyő származását (uo. 337.), de késő középkori történetüket, értelemszerűen, nem vizsgálta.

16 AOkl. XIX. 263. sz.

17 Uo. XXXIX. 520. sz. Más Töbörzsökiek: DL 41477.

18 AOkl. XLII. 421. sz.

19 HU-MNL-OL-DF 249124.

20 HU-MNL-OL-DF 249173.

21 *Engel Pál*: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Bp. 1998. 108.

22 HU-MNL-OL-DF 249153.

23 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. (1387–1428) Összeállította: Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint

Péter fia Pál és Miklós fia Gergely ügyvédeknek vallanak egy ízben, mások mellett tulajdon rokonukat, János fia Tamást.²⁴ Érdekes, hogy ekkoriban Fánccsot több ízben is lakatlan birtoknak mondják.²⁵ Annyi bizonyosnak látszik, hogy a családnak Fánccson és Töbörzsökön kívül nem voltak részei, mivel 1427-ben Fánccsi Gergely e két birtok után adta ki Fánccsi Tamás özvegyének, immár Dádi²⁶ Imre feleségének, hitbérét és jegyajándékát.²⁷ 1436-ból tudunk a család jobbágyairól és (nem nemes) familiárisairól, amiből legfeljebb arra következtethetünk, hogy nem a nemesség legalsó, jobbágyokkal sem bíró rétegéhez tartoztak ekkor.²⁸

1456-ban Gergely fia Ferenc és a fia, Pál azért volt kénytelen tiltakozni a fehérvári káptalan előtt, mert egy bizonyos *Langhy* Demeter és Csöszfi Fülöp a feleségeikkel együtt felkérték maguknak V. László királytól Fánccs és Töbörzsök őket illető részeit.²⁹ 1479-ben nádasdi nemesek akarták elidegeníteni nádasdi részeit Földvári Dénes fia Jánosnak, ekkor a Fánccsiak azzal a hivatkozással tiltakoztak, hogy a birtokrészek megszerzésének joga vérrokonság és szomszédság jogán őket inkább megilleti. Az oklevélből kiderül, hogy egy *Vasföldi (Wasfeldi)* Demeter nevű embernek is része volt Fánccs birtokban, ő nyilván azonos *Langhy* Demeterrel;³⁰ ennél fontosabb azonban, hogy ekkor ismerjük meg azokat a Fánccsiakat, akik a századforduló körüli években az ismeretlenség homályából az országos politika színpadára emelték a családot. Fánccsi Ferenc fia Pál három fia mellett Ferenc másik fiának, Barnabásnak négy fiát sorolja föl az oklevél, első helyen Imrét és Orbánt.³¹ A következő évben Barnabás és Pál, ismereteink szerint, először gyarapította az öröklött családi vagyont: kürtösi Izsóp Jánostól vették meg 43 forintért az ugyancsak Fejér megyei Ság – korábban Besenyőség³² – egy részét.³³

1492 novemberében Fánccsi Imre, Barnabás legidősebb fia fajszi Ányos Ferencsel együtt tett bevallást Batori István országbíró előtt. Eszerint viszály támadt közöttük a néhai szentgyörgyi Vince Tamásnak a Fejér megyei Mecsér, Szentgyörgy, Csór, Zerjebakonya és Balinka, a Veszprém megyei Lepsény és Esztergár, valamint a Zala megyei Örs birtokokban lévő részei miatt, amelyeket Ferenc jogi úton szerzett vissza

idegen kézből, de a két felet egyenlő jogon (*equali iure*) megilletik; most azonban úgy döntöttek, hogy a viszály elsimítását fogott bírakra bízzák.³⁴ A szentgyörgyi Vince család a Zsigmond-kor elején emelkedett fel, mégpedig a kamarai igazgató területén, és a 15. század folyamán is megőrizte tekintélyét, egészen addig, míg az oklevélben említett Vince Tamás visegrádi várnagyban magva nem szakadt.³⁵ A felsorolt birtokoknak legalább egy részét halála előtt a feleségének, rászinyakeresztúri Bocskai Margitnak vallotta, aki házasságuk idején tekintélyes összeggel segítette birtokai visszaváltását.³⁶ Ezért voltak tehát „idegen kézen”, és azt is tudjuk, miért Ányos Ferenc intézkedett a visszaperlésükről: ő ugyanis Ányos Imre és szentgyörgyi Vince Tamás Orsolya nevű leányának unokája volt.³⁷ Abból pedig, hogy a birtokok „egyenlő jogon” illették meg Ányos Ferencet és Fánccsi Imrét, következik, hogy az utóbbi édesanyja is szentgyörgyi Vince leszármazott lehetett.

Nos, egy 15. század végi feljegyzésből tudjuk, hogy szentgyörgyi Vince Tamás leányának, az előbb említett Dorottyának a második férje Bezerédi Zsigmond volt, és az ő Katalin nevű lánya és Fánccsi Barnabás házasságából született Imre, Orbán és Ferenc.³⁸ Az Ányosok és Fánccsiak közötti megegyezés nyoma, hogy 1504-ben Fánccsi Imre szentgyörgyi officialisát említik,³⁹ 1511-ben pedig Orbán szerepel szentgyörgyi, balinkai, csóri és esztergári birtokosként.⁴⁰ Anyjuk révén a Fánccsiak eszerint sógorságba kerültek olyan tekintélyes családokkal, mint a fajszi Ányosok, a Bocskaiak, a Batthyányak, a Bezerédiek és a Hásságyiak, vagy, nem utolsósorban, mint az alább még sokat szereplő Somiak.⁴¹ Részeik voltak immár nyolc Fejér és két Veszprém megyei birtokban,⁴² ami komoly elmozdulást jelentett ahhoz képest, ahol egy generációval korábban tartottak. Nagyon valószínű tehát, hogy a további emelkedés hamarosan tapasztalható jeleit Fánccsi Barnabás házasságához és az azzal járó, előre nem látható birtokgyarapodáshoz, illetve – mindenekelőtt – kapcsolati tőkéhez kell kötnünk.

Legközelebb az 1490-es évek közepén találkozunk a fánccsi nemesekkel. Ernuszt Zsigmond kincstartó nevezetes számadásaiban többször is feltűnik egy bizonyos Fánccsi János: egyszer mint Zemplén megyei adószedő,⁴³ majd amikor a kincstartó Asszonypatakára küldi szintén adóügyben,⁴⁴ végül mint a kincstartó *parvulus*-a, akit ura megint csak adóügyben küld

– Mikó Gábor – Péterfi Bence. (A Magyar Nemzeti/Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39, 41., 43., 49., 52., 55., 59., 61.) Bp. 1951–2022. (a továbbiakban: ZsO.) VII. 1618. sz.

24 Uo. XI. 1224. sz.

25 Uo. IX. 142., 617., 945., X. 715. sz.

26 Ma Dádpusztá, Ozora mellett.

27 ZsO. XIV. 643. sz.

28 HU-MNL-OL-DF 249238.

29 HU-MNL-OL-DF 249279, itt „Fanch dictus”.

30 Sőt, alighanem azonos az 1466-ban említett Fánccsi Demeterrel is: HU-MNL-OL-DF 249302. Vö. HU-MNL-OL-DF 249378. (*Wasasfewlde* pusztá). 1460-ban Fánccsi Ferenc fia Demeterként említik (Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae pars II. Opera Stephani Kaprainai. Vindobonae MDCCCLXXI. 447.), így a legvalószínűbb, hogy Ferencnek egy másik házasságából született, és Pálnak és Barnabásnak féltestvére volt.

31 HU-MNL-OL-DF 249350. Tévesen Pál fiaiként, de az oklevél megfogalmazásából egyértelműen kiderül, hogy az *eiusdem* után Barnabást kell érteni.

32 HU-MNL-OL-DF 249147: Besenewsagh.

33 HU-MNL-OL-DF 249353.

34 HU-MNL-OL-DL 72263.

35 A családra lásd *Fügedi Erik*: A Szentgyörgyi Vincze család. A Veszprém megyei múzeumok közleményei 11 (1972) 261–269.

36 HU-MNL-OL-DF 263437.

37 *Faragó Dávid*: Ányos János (fajszi, vámosi). Az NKFI K 134690. számú projekt keretei között a késő középkori udvartartás tagjairól készülő életrajzi lexikon már elkészült szócikke (kézirat).

38 *Fügedi E.*: Szentgyörgyi Vincze i. m. 266.

39 „Francisco Nagh officiali Emerici de Fanch in dicta Zenthgewrgh” – HU-MNL-OL-DL 68724.

40 HU-MNL-OL-DL 106083/034. fk.

41 A szentgyörgyi Vincék házassági kapcsolataira l. *Fügedi E.*: Szentgyörgyi Vincze i. m., főleg a családfák 267–268.

42 (Kövágó)örsi birtoklásuknak nincs nyoma.

43 *Neumann Tibor*: Registrum proventuum regni Hungariae. A Magyar Királyság kicstartójának számadáskönyve (1494–1495). Bp. 2019. 117.

44 Uo. 255.

a Vas megyei adószedőhöz.⁴⁵ Az idézett adatokból jól látható, hogy mindhárom ismert megbízása a pénzügyigazgatáshoz kapcsolódott, és egyértelműen a kincstartó embere volt. Tekintettel arra, hogy a Fejér megyei FánCSI családból ezidőtájt nem ismerünk János nevű tagot (Gergely fia Ferencnek említik ugyan János nevű fivérét 1436-ban, de ő az 1490-es években, ha megérte egyáltalán, aligha volt olyan fizikai állapotban, hogy a kincstartó embereként járja az országot), a számadáskönyvben szereplő FánCSI Jánost bátran a gordovai FánCSI családhoz sorolhatjuk: minden bizonnyal a család kevésbé előkelő ágából származó Miklós fia Jánosról van szó, bár a zempléni adószedő esetében okkal gondolhatunk Frank fia Jánosra is, aki 1493-ban Somogy megye alispánja volt.⁴⁶ Feltűnik ugyanakkor a számadásokban egy további FánCSI is, keresztnév nélkül, aki 1495-ben Somi Józsa temesi ispán szolgálatában állt.⁴⁷ Nos, utóbbi FánCSI biztosan azonosítható FánCSI Barnabás fiával, Imrével. Somi ugyan Somogy megyében feküdt, de a Fejér délnyugati csücskében lévő FánCS közelében, így nem meglepő, hogy Imre a bárói karrierjét 1494-ben kezdő Somi Józsa szolgálatába állt; különösen nem akkor, ha, mint láttuk, a szentgyörgyi Vincék révén rokonságban is álltak.⁴⁸ A dolgot egészen bizonyossá teszi Váradai Péter kalocsai érsek 1495-ben Fejes Benedek baricsi (Szerém m.) várnagyhoz írott levele, amelyben arról tesz említést, hogy a várnagy FánCSI Imre jelenlétében tett ígéretet a gondjaira bízott vár átadására.⁴⁹

45 Uo. 446.

46 Uo. 117. (a vonatkozó jegyzet).

47 Uo. 311.: „Fanchy famulo domini Jose”

48 Somi Józsanak az anyja volt szentgyörgyi Vince Orsolya, lásd *Fügedi E.: Szentgyörgyi Vincze i. m. 267.*, a levéltári jegyzetekkel. A Somi család fel-emelkedése (és persze Jagelló-kori karrierje), oly sok más bárói család történetéhez hasonlóan, még megírásra vár. Névadó, és sokáig egyetlen birtokuk Somogy megyében fekszik, és a 13. század végén bizonyosan a Tibold nemzetség kezében volt. Ekkor osztozás révén Tibold nembeli Kozma fiai: Zerje és Demeter kapták, az azóta eltűnt Kapurév faluval együtt (*Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900.* [reprint: Nap Kiadó] 1008.). Ugyanitt 1358-ban egy bizonyos Somi Demeter fia Demeterrel találkozunk, akit talán nem túl nagy merészség az említett Tibold nembeli Kozma fia Demeter fiával azonosítani (AOkl. XLII. 360.). Somi néven legközelebb aztán az a Somi András tűnik fel, akitől a késő középkorban virágzó Somi család leszármazott (*Engel P.: Középkori magyar genealógia i. m. Somi*). Jóllehet Demeter fia Demeter és András között nem tudunk rokoni kapcsolatot kimutatni, tekintettel a birtok- és névazonosságra, megkockáztatható, hogy a Somi család is a Tibold nemzetséghez sorolandó. Ennek látszólag ellentmond, hogy Somi Józsa és Gáspár címerében a Győr nemzetség liliomait látjuk, nem pedig a Tiboldok kardjait. (Vö. pl. HU-MNL-OL-DL 82268., DL 23227., ill. a bizonyosan Tibold nembeli Szencsei László pecsétjére: DL 70046., DL 103877.; a Szencsei címer leírására lásd *Lővei Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecséték. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor és Rác György. Bp.–Piliscsaba 2009. 174–175.*). Valószínű ugyanakkor, hogy ennek oka Somi András fia Tamás házasságában keresendő, aki a Győr nembeli Gyulai István leányát vette feleségül (ZsO. VIII. 869.). Érdemes megjegyezni egyébként, hogy Somi Józsa felesége, Szerdahelyi Imrefi Márta is a Győr nemzetségből származott.

49 “Quoniam nuper praesente etiam Emerico Fanchi obtulisti libenter te exoneratum officio illo castellanatus de Barich, et aliter te nobis potius servitutum” – Petri de Warda ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarium archiepiscopi epistolae, cum nonnullis Wladislai II regis Hungariae literis Petri causa scriptis. Praefatus est, et indicem chronologicum subiecit Carolus Wagner presbyter dioecesis Strigoniensis. Posonii et Cas-

Annai bizonyos, hogy Somi Józsa szolgálata drasztikus változást hozott a FánCSI család életében. Sajnos, a középkori magyar forrásanyag jellegéből adódóan a változást eredményező lépések sorrendje távolról sem világos. Nem tudjuk először is, meddig tartott Imre szolgálata Somi Józsa familiájában. Józsa fia, Somi Gáspár, 1511-ben csak általánosságban említette Imre és Orbán szolgálatait, amelyeket előbb az apjának, majd annak halála után neki tettek. Ebből mindenestre kiderül, hogy valamikor Orbán is követte bátyját a temesi ispán udvarába.⁵⁰ Amikor legközelebb hallunk róluk 1500-ban, a szemesi pálosok perjele adja el a kolostora nevében FánCSI néhai Barnabás fiainak, Imrének, Orbánnak és Ferencnek, valamint Nádasdi Jakabnak a Fejér megyei Nádas birtokot, valamint két pusztát, száz forintért.⁵¹ A három fivér *nobilis* címe egyértelműen azt látszik jelezni, hogy ekkor még az újabb birtokszerzemény dacára sem beszélhetünk említésre méltó társadalmi emelkedésről. Ez ugyanakkor valóban csupán a látszat.

1503-ban (vagy 1504-ben) FánCSI Pál Fejér megye követeként jelent meg az országgyűlésen,⁵² és néhány évvel korábban, mint láttuk, FánCSI Orbán már litvai Horváth Katalin férje volt.⁵³ Igaz, az oklevél gordovai FánCSiként említi, de ezen nem kell meglepődni: a királyi vizsgálati parancs írnoka ekkor még aligha tudott arról, hogy Fejérben is él egy FánCSI család, vagy ha tudott is róla, nyilván elképzelhetetlennek tartotta, hogy annak egy tagja szerepel az éppen papírra vetett mandátumban.⁵⁴ A néhai FánCS László szlavónban leszármazottairól viszont bizonyosan hallott már, hát hozzájuk kapcsolta a mi Orbánunkat.⁵⁵ Feltehetően ugyanez történt Orbán 1505. évi tiltakozása kapcsán is: nyilván FánCSI Orbánként azonosította magát, a gordovait már a bevallás lejegyzője fűzte hozzá. Gyanítható, hogy ezekben az években nem csak a két írnoke keverte a két családot, ilyen módon tulajdonképpen megágyazva a későbbi történetírói zűrzavarnak. Felmerül viszont a kérdés, miképpen jutott a Fejér megyei kisenemes egy várbirtokos előkelő család leányának kezéhez, ráadásul a távoli Hont megyében?

A választ egyelőre ne keressük, hanem bonyolítsuk tovább a problémát. 1506 novemberében ugyanis a nagyságos Hédervári Ferenc az országbíró előtt familiárisának, vitélő FánCSI Imrének és a feleségének, Brigitta asszonynak vallotta a Fejér megyei Igar birtokon lévő részét.⁵⁶ A dolog előzményéhez

soviae, sumptibus Joannis Michaelis Landerer typographi et bibliopoleae, MDCC LXXVI. 271.

50 HU-MNL-OL-DF 249397.

51 HU-MNL-OL-DF 249378.

52 C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. Bp. 2017. 511.

53 HU-MNL-OL-DL 90254.

54 Jellemző, hogy 1501-ben a jászói konvent jegyzője „Forach”-i Orbánnak írta. HU-MNL-OL-DL 90257.

55 A gordovai FánCS(i) családra lásd *Tamás Pálosfalvi: The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526. Bp. 2014. 111–122.*; C. Tóth Norbert: A Gordovai család vagyoni helyzete 1424-ben. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp. 2004. 271–290.

56 HU-MNL-OL-DF 249391.

tartozik, hogy nem sokkal korábban Ferenc úr 12 ezer forint kölcsön fejében Batthyány Benedek kincstartónak kötötte le Tamási és Ozora várakat a tartozékaikkal együtt, kifejezetten kivéve közülük Igart, nyilván azért, hogy azt Fáncsi Imrének adhassa.⁵⁷ Brigitta asszony pedig nem volt más, mint a néhai Hédervári Osvát leánya, aki, mint Hédervári Ferenc nyomatékosan kiemelte, „a Hédervári urak családjából, véreből és nemzetségéből” (*ex familia sanguineque et progenie dominorum de Hederwara*) származott. Hédervári Brigitta ugyan nem a család bárói ágához tartozott, de mégis csak igen jól csengő nevet viselt; Ferenc úr aligha véletlenül hangsúlyozta nőrokonának előkelő származását, mert a közte és Fáncsi Imre közötti szakadék, ha lehet, még nagyobb volt, mint az, amelyik Fáncsi Orbán és Horváth Katalin között tántogott. Hédervári Ferenc bevallásában azt állította, hogy Imre már jó ideje (*a plerisque iam temporibus evolutis*) szolgálja őt. Csakhogy nem tudunk róla, hogy Ferenc 1507. évi jajcai báni kinevezése⁵⁸ előtt bármiféle hivatalt viselt volna. Ebből következik, hogy Fáncsi Imre sem valamilyen hivatal kapcsán, hanem legfeljebb a főúr kíséretének tagjaként szolgálhatta Hédervárit. Egyértelműen erre utal, hogy Imre feleségül nyerte ura rokonát, Hédervári Brigittát, ami mindenképpen hosszú és szoros kapcsolatra utal a dominus családjával. Mivel Brigitta 1504 áprilisában még hajadon volt,⁵⁹ a házasságra valamikor ezen időpont után kerülhetett sor.

A dolog további érdekessége, hogy Hédervári bevallásával csaknem egyidőben Batthyány Benedek kincstartó is bevallást tett Fáncsi Imre javára. Ő ugyancsak Imre több éven át (*per certa iam annorum curricula*) szerzett érdemeire hivatkozott, és ezekért cserében megígérte, hogy amennyiben Hédervári Ferenc utód nélküli halála folytán ténylegesen Tamási vár és tartozékai birtokába kerülne, haladéktalanul átadja a vár és uradalom felét Fáncsi Imrének vagy az örökösöknek.⁶⁰ Batthyány néhány hónappal a bevallás előtt került a bárók közé kincstartóként, de előtte éveken át a pénzügyigazgatásban tevékenykedett.⁶¹ Mint Hédervári Ferenc bevallásából kiderül, Batthyány fiatal kora óta kötődött hozzá, és segítette őt, nyilván apja, Miklós tárnokmester halála (1492/93) után. Úgy tűnik, hogy a Somi-rokonság mellett Batthyány személye és Hédervárihoz fűződő kapcsolata adhat kulcsot a Fáncsiak titkának megfejtéséhez.

Bár szívósan tartja magát az Alapiak horvátországi eredetének tévhite, a család valójában a Fejér megyei Alapról, a Fáncsiak szomszédságából származott.⁶² Mi több, a jelek szerint ugyanúgy besenyő eredetű volt, és ennek emléke még a

15. század derekán is élt.⁶³ Ősök minden bizonnyal az a *Chydur* fia András volt, aki 1359-ben szerepel fivérével, Salamonnal, akiben az Alapi Salamon család ősatyját kell látnunk.⁶⁴ Talán nem túl nagy merészség a név és a szomszédság alapján kapcsolatot keresni *Chydur* és azon *Chutur* között, aki, mint láttuk, 1269-ben Fáncs földet kapta. Hogy nem járunk túlságosan messze a valóságtól, mutatja, hogy Alapi István fiai, István és Benedek, még 1502-ben is együtt szerepelnek egy bizonyos Töbörzsöki Pálfi Benedekkel, aki viszont nem lehet más, mint Fáncsi Pál fia, Fáncsi Imre és Orbán unokatestvére.⁶⁵ Vagyis igen valószínű, hogy az Alapiak és a Fáncsiak, ha nem is származtak közös őstől (ami egyébként minden további nélkül elképzelhető), kezdetben együtt birtokoltak, mégpedig Töbörzsökön.

Az Alapiak késő középkori karrierjének elindítója László fia András volt, aki Batthyány Margitot vette feleségül, részt szerzett felesége családjának dunántúli birtokaiban, és felvéve annak nevét, megalapította az alapi Batthyány családot. Egy másik, korábbi vagy későbbi, házasságából született az az Alapi Boldizsár, aki később Corvin János herceg vezető familiárisa és szlavón vicebán lett, és akitől a Mohács után virágzó nagykemléki Alapy család leszármazott. Batthyány Margit szülte Alapi Andrásnak Benedeket, a későbbi kincstartót és budai várnagyot, aki, mint láttuk, Fáncsi Imre javára a bevallást tette.⁶⁶ Nos, elég valószínű, hogy Benedek pályafutását anyai rokona, Batthyány Boldizsár indította el, akivel együtt kapott címeradományt 1500-ban.⁶⁷ Az is feltehető, hogy ezután Benedek a temesi ispán familiájából maga mellé vette földijét, talán távoli rokonát, Fáncsi Imrét, aki így valamiképpen maga is a pénzügyigazgatásban tevékenykedett tovább. Talán szintén Batthyáynak volt köszönhető, hogy Imre bejutott a Héderváriak ozorai udvarába,⁶⁸ ahol aztán szolgálatával elnyerte Hédervári Brigitta kezét. Most már csak arra kellene választ találnunk, hogyan lett Imre fivére, Orbán, még ez előtt litvai Horváth Katalin férje. A kérdésre, tekintve, hogy Orbánról a házasságán kívül 1517 előtt viszonylag keveset tudunk, sajnos csak több, egyformán bizonyíthatatlan hipotézissel tudunk válaszolni. Horváth Katalin egyik testvére, Dorottya, Hatvani Menyhért felesége volt, akinek ugyancsak Dorottya nevű unokatestvére Báncai András budavári udvarbíró felesége lett.⁶⁹ Báncai Batthyány Benedekkel biztosan, de talán Fáncsi Imrével is ismeretségbe került hivatala révén, elképzelhető tehát, hogy ő hívta fel a Fáncsiak figyelmét a házasság lehetőségére. De megtehetette ugyanezt maga Batthyány is, vagy a Fáncsiak többi főúri patrónusa (Somi, Hédervári) közül valamelyik. Bármi volt is a helyzet, a

57 Radvánszky Béla – Závodszy Levente: A Hédervári család oklevéltára. I–II. Bp. 1909–1922. I. 506.

58 C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp. 2016. 142. Hivatalát ráadásul a jelek szerint át sem vette.

59 Radvánszky B. – Závodszy L.: Hédervári család i. m. I. 500: „nobilis puelle Brigide”.

60 HU-MNL-OL-DL 46774.

61 Soós Ferenc: Magyarország kincstartói 1340–1540. Bp. 1999. 54–55. A kalocsai érsekség kormányzója (vagyis az érsekség jövedelmeinek kezelője), majd máramarosi sókamaraispán.

62 Lásd pl. Magyar Nagylexikon I. A-Anc (Bp. 1993) 408. Vö. Pálosfalvi, T.: Noble Elite i. m. 52.

63 HU-MNL-OL-DL 66430: „Benedicto dicto Bessenew” (de Alap)

64 AOkI. XLIII. 265.

65 HU-MNL-OL-DL 66437.

66 Minderre lásd Pálosfalvi, T.: Noble Elite i. m. 52–53.

67 Áldásy Antal: Batthyány Boldizsár és Benedek czimeres levele 1500-ból. Turul 12 (1894) 94–96.

68 Hédervári Ferenc ozorai datálásai: HU-MNL-OL-DL 25450 (1506), DL 89064 (1516). Ott is végrendelkezik: Radvánszky B. – Závodszy L.: Hédervári család oklevéltára i. m. II. 41.

69 Engel P.: Középkori magyar genealógia i. m. Bánca nem. Báncaira lásd Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala. Kísérlet az országos és a királyi magánjövendelmek szétválasztására. In Uő.: Tanulmányok Budapest középkori történetéről i. m. I. 265.

lényeg az, hogy a Fánicsiak ekkor a saját kiinduló helyzetükhöz képest lényegesen magasabb szinten is „partiképesnek” tűntek már, egyelőre minden bizonnyal csupán kapcsolataiknak és ki-látásaiknak köszönhetően. Elvégre a nagyságos Somi Józsa temesi ispánnal, az Alsó részek főkapitányával, Gesztes és Makovica urával sógorságban lenni már elegendő lehetett ahhoz, hogy 1500 körül kiemeljen valakit az ismeretlenségből, még akkor is, ha – mint láttuk – az „új” Fánicsiak nem tettek szert mindjárt országos ismeretségre.

Fánicsi Imre jól láthatóan öröklött birtokainak kibővítésére igyekezett kihasználni anyagi és tekintélybeli gyarapodását. 1507-ben egy Nádasd határában lévő pusztát vett zálogba tőli Kakas Miklóstól 12 forintért,⁷⁰ majd két évvel később Csősi Pállal cserélte el sági részét annak csősi birtokára, 100 forint ráfizetésével. Utóbbi ügylethez az éppen Nyitrán időző II. Ulászló hozzájárulását is megszerezte 1510-ben.⁷¹ 1511-ben Imre az ugyancsak Fejér megyei Pátka birtokot vette zálogba, ezúttal Batthyány Benedektől.⁷² Néhány hónappal később ugyanó a fivérével, Orbánnal együtt kapott Somi Gáspártól egy házhelyet (*fundus curie*) a Somogy megyei Som birtokon azokért a szolgálatokért, amelyeket előbb apjának, Józsnak, majd annak halála után neki tettek.⁷³ Orbánról, túl azon, hogy Imre az ő (és Ferenc fivérük) nevében is eljár az 1509. évi csereüzlet kapcsán, tudjuk, hogy 1506-ban Verbőci István országbírói ítélmester és más tekintélyes nemesek – köztük Szobi Mihály – társaságában közvetített a néhai Pásztoi János fia és özvegye között.⁷⁴ Két évvel később részt vett az 1508. májusi országgyűlésen – az előzmények fényében talán megkockáztatható, hogy nagybátyjához hasonlóan Fejér megye követeként.⁷⁵ Aligha véletlen, hogy a Fejér megyei birtokügyek intézését a jelek szerint bátyjára, Imrere hagyta, hiszen egy darabig nyilván abban reménykedett, hogy felesége révén sikerül megszereznie a litvai/csábrági uradalomnak legalább egy részét. Annyi bizonyos, hogy 1501-ben megegyezett az uradalom többi birtokosával, nevezetesen a néhai Horváth Damján fiával és lányával, valamint a néhai Horváth Péter másik három vejével,⁷⁶ közös várnagy állításában, megakadályozandó, hogy kizárják egymást a várból.⁷⁷ Maga a megállapodás bizonyítja, hogy a társbirtokosok együttélése nem volt mentes a feszültségektől, és ez kétségtelenül kikövezte az utat egy olyan pályázó előtt, aki mindannyiuknál jobb esélyekkel rendelkezett. Erdődi Bakóc Tamás esztergomi érsek valamikor 1506 előtt, nyilván Horváth István utód nélküli halála után és annak okán kapta a királytól a csábrági uradalmat, és a következmények azt mutatják, hogy határozottan meg is akarta szerezni azt a családja számára.⁷⁸

70 HU-MNL-OL-DF 249389.

71 HU-MNL-OL-DL 46952.

72 HU-MNL-OL-DF 249399.

73 HU-MNL-OL-DF 249397.

74 HU-MNL-OL-DL 97649. Az oklevél kiadója ugyan névleg Szentgyörgyi Péter országbíró, de egyértelmű, hogy az ítélmestere, Verbőci István mester volt Hatvanban.

75 HU-MNL-OL-DL 46858.

76 A rokoni kapcsolatokra lásd Engel P.: Genealógia, Horvát (csábrági, litvai)

77 HU-MNL-OL-DL 90257.

78 Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971. 282., 286.

Már ennek lehetett következménye, hogy Fánicsi Orbán, más esztergomi egyházmegyébe tartozó társaival együtt, „tisztos és tekintélyes személyeknél” bevádolta Tamás érseket, és bíborosi méltóságában megsértette őt. Társai nyilván azok voltak, akik ugyancsak igényt tartottak a csábrági uradalomra, hiszen utóbbi az esztergomi egyházmegyében feküdt. Az ügyben intézkedő pápai oklevélben ugyanakkor Fánicsi Orbánt egy másik településről, Szöcsényről nevezik (*Urbanus Fanchy de Zewchen*).⁷⁹ A Somogy megyei Szöcsény a laki uradalomhoz tartozott, és így ekkortájt éppen Hédervári Ferenc birtokában volt.⁸⁰ Nemcsak Imre, hanem a fivére is szorosan kötődött tehát a szomszédos mágnáshoz, de hogy ő is adományként kapta-e Szöcsényt, mint Imre Igart, nem tudjuk.⁸¹ A közeli kapcsolatra utal mindenesetre, hogy végrendelete szerint Ferenc úr négy ezüst csészét és egy aranyozott kupát vetett zálogba Fánicsi Orbánnak kilenc rókaprém suba ára fejében.⁸² Úgy látszik, Orbán 1511-re unta meg a bíboros vélhetően erős nyomását, ebben az évben ugyanis a fia, Gáspár nevében, akinek gyámjaként (*nomine tutorio*) tartott jogot a csábrági uradalomhoz, ezen jogot 1000 forint ellenében átadta Bakócnak és a rokonainak.⁸³

Bár az Erdődiek befolyása megakadályozta, hogy Orbán megszilárdítsa helyét a várbirtokos előkelők között, az ekkor (az 1510-es évek körül) már következetesen vitézlőnek címezett két Fánicsi testvér (Ferenc 1511 előtt meghalt) társadalmi emelkedése vitán felül áll. Éppen ezért nem teljesen világos, miért volt szükségük arra, hogy 1511 szeptemberében Ulászló király ne csak címert adományozzon nekik, hanem ismét a királyság „igazi nemeseinek” sorába emelje őket és felsorolt családtagjaikat és rokonaikat. A királyi oklevél is hangsúlyozta, hogy a Fánicsiak „nem ismeretlen házból” (*non obscura domo*) származtak, és a szent királyoktól kapták nemességüket, mégis, főképpen Imre szolgálataira tekintettel, a „nemesség új ékével” (*novo nobilitatis stemmate*) kívánta kitüntetni őket.⁸⁴ Meglehet, maguk a Fánicsiak akarták egy ilyen jelképes aktussal kifejezésre juttatni „beérkezésüket”, aminek leginkább lakóhelyük kisnemessége körében lehetett jelentősége. Érdemes megjegyezni, hogy a királyi kegy a Fánicsiakkal együtt kiterjedt Kürtösi Lászlóra, valamint a néhai Kürtösi János fiaira; márpedig Hédervári Ferenc jószágvesztése után Kürtösi Imre és Ferenc őket illetőnek állították a néhai Szöcsényi László részeit egyebek mellett abban a Szöcsényben, amelyről, mint láttuk, Fánicsi Orbán nevezte magát.⁸⁵

1513 tavaszán Fánicsi Imre ismét Somi Gáspár környezetében tűnik fel, de már bizonyosan nem hagyományos familiáris kapcsolatban. Tekintélyére abból következtethetünk,

79 Veszprémi püspökség római oklevéltára IV. 164.

80 HU-MNL-OL-DL 39339., DL 48723.

81 Erre lásd még alább.

82 Radvánszky B. – Závodszy L.: Hédervári család oklevéltára i. m. II. 43.

83 HU-MNL-OL-DL 106083/34. fk. Ha nem tudná őket megvédeni az átengedett birtokokban, lefoglalhatják Orbán Fejér megyei Szentgyörgy, Ság, Balinka, Csőr és Fánics, továbbá a Veszprém megyei Esztergár birtokait.

84 HU-MNL-OL-DF 249398. A címereslevélre lásd Mikó Árpád: Fánicsi Imre armálisa (1511) és két Budán illuminált, kottás díszkódex. Ars Hungarica 39. (2). 163–173.

85 Wenzel Gusztáv: A Hédervári Ferencz jószágai fölötti per és ítélet 1523-ban. Magyar Történelmi Tár VI. 18.

hogy a mágнас Somi nemcsak úrként szólította meg, hanem egyenesen „legkedvesebb bátyámuramnak” (*domino et fratri nostro carissimo*) címezte, ami legalább egyenrangú helyzetet tükröz. Somi rendkívül fontos ügyben fordult távoli rokonához, kérve, hogy a következő szombaton keresse föl Csákváron. Itteni találkozásukat az indokolta, hogy Sominak, mint a megye ispánjának, királyi parancsra meg kellett jelennie Fejér megye ítélőszékén, márpedig a levél kelethelye, a Pilis megyei Horhi, és a megyei sedriának otthont adó Fehérvár között a Somi-birtok Csákvár kis jóakarattal éppen útba esett. Azt, hogy mi volt az a fontos ügy, amelyben FánCSI közreműködésének elmaradásából Sominak nagy kára származott volna (*nobis magnum dampnum ex hoc sequitur*), nem tudjuk, de nagyon valószínű, hogy kapcsolatban állt a mágнас bonyolult zálogügyleteivel, amelyek ekkortájt sűrűn követték egymást, és szinte valamennyi birtokát érintették.⁸⁶ Ez mindenesetre azt sugallja, hogy FánCSI olyasféle bizalmasa lehetett Gáspár úrnak, csak már egy magasabb szinten, mint korábban Hédervárinak.

Valamikor ezután FánCSI Imrét Beriszló Péter dalmát-horvát-szlavón bán szolgálatában látjuk viszont. A dolog csak első látásra meglepő, hiszen tudjuk, hogy 1516-ig Beriszló kincstartó is volt, akárcsak korábban és később Batthyány Benedek. Ez megint csak arra utal, hogy FánCSI valamiképpen kapcsolatban állt a pénzügyigazgatással. Beriszló szolgálata a jelek szerint tovább tágitotta a Fejér megyei nemes horizontját, mind földrajzilag, mind társadalmilag.⁸⁷ Kapcsolatba került például gyurkovci Csavlovics Pállal, akit FánCSI Imrével együtt említenek a kincstartó-bán szolgálatában. Csavlovics korábban szlavón vicebán is volt, és nem melleleg házassága révén részes a Fejér megyei Batthyány birtokokban, vagyis immár a FánCSIak földije. A Batthyány–Csavlovics atyafiságnak alighanem szerepe volt abban, hogy 1517-ben FánCSI Imre már mint szlavóniai adószedő tevékenykedett, éppen Batthyány Ferencel együtt.⁸⁸ Ugyanebben az esztendőben a mágнас Bátori György lovászmester kérte Imrét, hogy barátságuk okán (*intuitu nostre amicitie*) speciális familiárisaival együtt vegyen részt a szlavóniai tartománygyűlésen, és képviselje ott az érdekeit.⁸⁹ A Somiak, Hédervári Ferenc és Batthyány Benedek után Bátori a következő főúr, akihez FánCSI Imrét bizalmas kapcsolat fűzte – szolgálatait láthatóan mindenki nagyra értékelte, még ha nem is tudjuk, miben álltak azok pontosan.

A két fivér, Imre és Orbán együtt vett részt a Dózsa-féle kereszties lázadást követő országgyűlésen, amelynek során esztergári, valamint balinkai és mecséri részeit elcserélték

Marcaltői Demeter lepsényi és zerjebakonyai birtokaira.⁹⁰ Ezek után nem meglepő, hogy az 1518. évi tolnai országgyűlésen FánCSI Imre immár biztosan Fejér megye egyik követeként vett részt, éppen Csavlovics Pál, valamint Menyődi Izajás társaságában,⁹¹ és tagja lett annak a követségnek, amelyik a következő esztendőben Verbőci István vezetésével ment Rómába és Velencébe.⁹² Érdemes megjegyezni, hogy 1515-ben Imre Menyődi Izajás és egy másik vezető Somi familiáris, kajászsószentpéteri Porkoláb Márton társaságában vett részt egy fogott bíráskodásban a fehérvári káptalan és a helyi keresztiesek között.⁹³ 1520-ban még kétszer találkozunk Imrével: egyszer királyi emberként Örs iktatásánál,⁹⁴ illetve Lepsény határjárásánál, amelyet éppen az ő kérésére végeztek,⁹⁵ ezután azonban eltűnik a szemünk elől. A legvalószínűbb, hogy meghalt.

Nem így a fivére, Orbán, aki éppen ekkoriban kezd igazán szerepelni a forrásainkban. 1517 márciusában mint szegedi sókamarással találkozunk vele,⁹⁶ és ugyanebben az évben Batthyány Ferenc pohárnokmester nevezte őt „különös barátjának” (*specialis amicus*).⁹⁷ A dolog érdekessége abban rejlik, hogy Batthyány Ferenc édesanyja, Nagylucsei Ilona, a néhai Orbán püspök unokahúga volt, FánCSI Orbán második felesége pedig ugyanebből a családból származott. Szerencsére módunkban áll pontosan meghatározni a személyazonosságát. Bári Ilona, FánCSI Orbán özvegye valamikor 1530 előtt, legvalószínűbben 1529-ben adta a Bajnai Bot fivérének, más birtokok mellett, a Zala megyei (Bagolya)szentgyörgy részeit.⁹⁸ Nos, 1506-ban Csapi András leányát, Annát,

90 HU-MNL-OL-DF 286012.

91 C. Tóth N. et al.: Archontológia i. m. II. 520.

92 Radvánszky B. – Závodszy L.: Hédervári család oklevéltára i. m. I. 562.; Fögel József: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp. 1917. 104–105.

93 HU-MNL-OL-DL 106744. Porkoláb Márton, minden bizonnyal Kajászsószentpéteri Bornemissza Imre fia: Pál fia (HU-MNL-OL-DL 93526., DL 103101.), 1513-ban azokért a szolgálatokért, amelyeket már „huszonhárom vagy huszonnégy éven át” teljesített Somi Józsnak és Gáspárnak, egész pontosan pedig elmaradt fizetése és egy visszafizetetlen kölcsön fejében, tíz Valkó megyei birtokot és pusztát kapott meg részben vagy egészben Gáspár úrtól (HU-MNL-OL-DL 106083/124. fk.). Ugyanekkor Somi egy további 1000 forintos kölcsön fejében a Kolozs megyei Kispetri birtokot is lekötötte familiárisának (uo. 125. fk.). Porkoláb Márton egy évvel korábban Esztergomi Ferenc deákkal együtt ugyancsak Somi Gáspár kölcsönügyében járt el (uo. 55. fk.). 1511-től ura fejei alispánja volt: C. Tóth N. et al.: Archontológia i. m. II. 102.

94 HU-MNL-OL-DL 47344.

95 HU-MNL-OL-DF 249415.

96 Thallóczy L. – Horváth S.: Jajcza i. m. 261.

97 HU-MNL-OL-DL 104344.

98 HU-MNL-OL-DL 49376. Az átadott (rész)birtokok: a Zala megyei Szentgyörgy, Magyarád, Istvánd, Pórszombatja, Szentmiklós, Bagolya; a Somogy megyei Ormánhida, Lád, Zolna, Szentmihály, Denna, Zylwath, Szentmárton, Visnye, Dorog, Veresfalva, Derementi (*Dewrenwthe*), Vadaj (*Wayda*), Sokoród, Falkos, Barcs (*Barchy*), Szentmihály, Börös (*Bewrews*), Sikota, Endrőc (*Enderewch*), Legenc (*Legenchy*), Orolya, Alexander, Ujfalu, Pelence, Fölse, Kárász, a Körös megyei Szagolyca, Felső és Alsó Petro, Lynyo, Patkocz, Zlobothyncz, Blyvanocz és a Baranya megyei Páznán. Az oklevél, melynek dátumában több szakadás is van, 1523. június 29-i dátummal (ezt ceruzával valaki a lap bal felső sarkára írta) helyet kapott ugyan az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében, de minden jel szerint eltávolítandó onnan. Tekintettel arra, hogy Ilona asszony mint FánCSI Orbán özvegye szerepel benne, utóbbi pedig 1525-ben még biztosan élt, az 1523-

86 Szaszko Elek: Somi Gáspár. Az NKFI K 134690. számú projekt keretei között a késő középkori udvartartás tagjairól készülő életrajzi lexikon már elkészült szócikke (kézirat). A dolog nyilván apjának kapitányságával áll összefüggésben, amennyiben másokhoz hasonlóan őt sem tudta kifizetni a király.

87 HU-MNL-OL-DL 104635. Érdemes megjegyezni, hogy 1515-ben Csósz János volt a jajcai gyalogosok kapitánya, nyilvánvalóan azon Csósz Pál rokona, akivel, mint fentebb szó volt róla, 1507-ben FánCSI Imre birtokcserére lépett.

88 HU-MNL-OL-DL 107946/39-41. fk.; Thallóczy Lajos – Horváth Sándor: Jajcza (Bánság, vár és város) története 1450–1527. Bp. 1915. 262.

89 HU-MNL-OL-DL 47208.

Bári Benedek özvegyét iktatták Szentgyörgy részeibe, alapunk van tehát feltenni, hogy az ő leányuk volt Bári Ilona, Fáncsi Orbán második felesége.⁹⁹ Feltevésünket apai oldalról bizonyossággá erősíti egy 1534. évi királyi adomány.¹⁰⁰

Házassága révén Orbán többszörös rokoni kapcsolatba került a Batthyányakkal, ami, tekintve, hogy Batthyány Ferenc együtt nevelkedett a gyermek II. Lajossal, hátrányt biztosan nem jelentett az udvarban. Nem Ferenc pohárnokmester volt azonban az egyetlen befolyásos udvari ember, akihez ezen túl szoros rokoni kapcsolat fűzte Fáncsi Orbánt: felesége révén sógorságba került nagylucsei Dóci Ferencel is, aki Batthyányval egyidőben kezdte bárói karrierjét Anna hercegnő és Lajos királyfi közös udvarában.¹⁰¹ Legalább ilyen fontos, hogy Orbán házasságával részt szerzett nemcsak számos Zala és Somogy megyei faluban, hanem a Körös megyei Szuhamlakában is. Igen jelentős birtokokat és rokonságot mondhatott tehát magáénak az 1520-as években.

Anyagi gyarapodásának bizonyítéka, hogy 1522-ben a Pest megyei Téténykés kerület tizednegyedét vette bérbe a veszprémi káptalantól.¹⁰² Politikai tekintélyének növekedésére utal ugyanakkor, hogy 1525-ben az ún. „Kalandos szövetség” tagjainak listáján találkozunk nevével. Akár elfogadjuk Kubinyi András megállapítását, mely szerint „Kecskemét (vagyis a „kalandosok” mozgalma) a királyi udvarral szövetséges köznemesi politikusok akciója volt”,¹⁰³ akár nem, az tény, hogy a névsor a köznemesség vezető rétegének politikailag legaktívabb tagjait tartalmazza.¹⁰⁴ Fáncsi Orbán birtokai, előkelő rokonsága, valamint az ő és fivére bárói kapcsolatai

as dátum nyilvánvalóan nem jó. A vigesimo után következő szám ([...]o) a megmaradt nyomokból egyedül nono-ra egészíthető ki, így az oklevél szinte bizonyosan 1529-re tehető.

99 HU-MNL-OL-DF 233437 (1506): „generose domine Anne relicte quondam egregii Benedicti de Bar filie olim Andree filii dicti quondam Thome de dicta Chapy”; Pati Török Lászlóval együtt (Bagoly)szentgyörgy és tartozékai felébe iktatják, de az iktatásnak ellentmondanak, mégpedig Gorbonoki István és Lónyai Albert feleségei, ugyancsak Csapi András leányai, nevében.
100 HU-MNL-OL-A 57. (1. 258.) [Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár regisztratórája, Libri regii]: Anno 1534 Vienne in festo beati Thome apostoli ad propriam subscriptionem regie maiestatis date sunt littere, quibus mediantibus sua maiestas totum et omne jus suum regium si quod in possessionibus Lad, Zolna, Zenthmihal, Denna, Zylvad, Zenthmarthon, Wysnye, Dorog, Weresfalw, Dewrethen, Barchy, Zenthmihal, Bewrews, Sykotha, Enderewch, Legenchy, Orolya, Leander, Wyfalw, Pelenche, Fysse et Karazd in Simigiensi, ac Pazman in Baranya comitatibus existentibus, que per nobilem dominam quondam Helenam filiam egregii quondam Benedicti de Baar, relictam olim egregii quondam Urbani Fanchy possesse sunt [...] pro serviciis fidelibus magnifico Joanni Weyzprahe de Kabold comiti comitatus Soproniensis et egregio Georgio Both de Bayna ipsorumque hereditibus et posteritatibus adományozta. Vö. *Radvánszky B. – Závodszy L.*: Hédervári család oklevéltára i. m. II. 97–98: János király Hédervári Istvánnak adományozza az utód nélkül elhunyt Bári Ilona, Fáncsi Orbán özvegye birtokait.

101 C. Tóth N. et al.: *Archontológia* i. m. I. 120–121., 163.

102 A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika 1526–1558. Javadalmazok és javadalmazok 1550, 1556. Közzéteszi Kredics László – Madarász Lajos – Solymosi László. Veszprém 1997. 238.

103 *Kubinyi András*: Az 1525 évi „Kalandos szövetség”. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk. Bertényi Iván. Bp. 1980. 149.

104 Itt kell megjegyezni, hogy a listán (HU-MNL-OL-DL 82712.) szereplő vránai perjel nem Tahí János, mint Kubinyi vélte (az előző gyezetben i. h. 145.), hanem Baracsi Mátyás. Tahí sohasem volt perjel, csupán a

révén távolról sem tekinthető valami kakukktojásnak a listán, és lehetséges, hogy ennél még többet is tudhatunk. Egy több évtizeddel későbbi forrásból ugyanis arról értesülünk, hogy Fáncsi Orbán egy darabig budavári udvarbíró volt.¹⁰⁵ Hogy pontosan mikor, az nem derül ki, de figyelemre méltó, hogy a budai provizorátus archontológiájában 1521, vagyis Baracsi Mátyás (vránai) perjeli kinevezése és Bornemissza János első feltűnése között (1525) több évnyi hiátus van.¹⁰⁶ Jóllehet a budavári udvarbíró, amennyire tudni lehet, nem volt a budai várnagy alárendeltje, mindenképpen érdekes, hogy a kérdéses időszakban éppen Batthyány Benedek volt a várnagy. Nos, tekintettel a Fáncsiak és a Batthyányak közötti szoros kapcsolatra, nem volna meglepő, ha Orbán Batthyány Benedeknek köszönhetően kapta volna hivatalát. A feltételezést erősíti, hogy a várnagyi és udvarbírói tisztség egyesítése Bornemissza János kezében a jelek szerint Batthyány halála után következett be, vagyis, ha feltételezésünk megáll, Fáncsi Orbán is ekkor vesztette el hivatalát.

Mielőtt továbbszólnánk, nem lesz haszontalan összefoglalni, amit a Fejér megyei birtokokról a Mohács előtti évtizedekben rohamosan felemelkedő Fáncsiakról eddig kiderítettünk. A meredek társadalmi emelkedés hátterében két olyan bárói família támogatását sikerült azonosítani, amelyek maguk is a Fáncsiak színre lépésével egyidőben törtek be a magyar arisztokrácia élvonalába: a Somiakét és a Batthyányakét. Míg a Somiak esetében a szoros kapcsolat közvetlen rokonsági köteléken és szomszédságon alapult, az alapi Batthyányak esetében a rokonság csak feltételezhető, de valószínű, a szomszédság pedig a lehető legszorosabb volt. Az ugyancsak szomszédos Hédervári család hosszú szolgálata tovább hízlalta a Fáncsiak társadalmi presztízsét, ami nemcsak birtokaik növekedésében mutatkozott meg, hanem korábban elképzelhetetlen házasságokban is. Ami bizonyos, hogy a rokon főurak szolgálata két évtizeden belül mérhetetlenül kitágította a Fejér megyei kismesek addig meglehetősen zárt politikai világát, a megyei, majd az országos, végül, kis túlzással, az európai politika színpadára repítve őket. Mindez egyre előkelőbb házasságokkal, magasra ívelő kapcsolatokkal, és több megyét is érintő jelentős birtokszerzeményekkel párosulva azt eredményezte, hogy közvetlenül Mohács előtt Fáncsi Orbán immár egyértelműen a tehetős köznemesség elitjéhez tartozott.

Orbán valamikor 1525 után halt meg, de a család története ezzel nem ért véget. Balszerencsénk a két Fáncsi családra vonatkozó adatok éppen az elkövetkező eseménydús évtizedekben keverednek olyan zavaróan, hogy az a velük foglalkozó történészeket is megtévesztette. Mi több, úgy tűnik, hogy a két család szétválásztása már a kortársak számára is folyamatos nehézséget okozott, azután is – vagy talán még inkább azután – hogy a fáncsi Fáncsiak „saját jogon” is érdemessé váltak az utókor emlékezetére. Jellemző példa a korabeli „bulvármédia”

perjelség kormányzója, de nem ekkor. Vö. C. Tóth N. et al.: *Archontológia* i. m. I. 59–60.

105 Moravský zemský archiv v Brně (a továbbiakban: MZA) G 152. (Rodinný archiv Milotické větve Seilernů) XIII-488/a. (1560): „egregii juvenis Georgii Fanchy filii olim Casparis Fanchy filii olim Urbani Fanchy provisoris Budensis”.

106 *Kubinyi A.*: Budai vár udvarbírói hivatala i. m. 265.

híradása Szerémi György mester tollából. Nándorfehérvár elvesztése (1521) kapcsán, a rá jellemző zavaros módon ismeretve Török Bálint későbbi sorsát, imígyen fejezi be elbeszélését: „Azután János vajda (ti. Szapolyai János erdélyi vajda) hatalma alá menekült Erdélybe, s két év múlva kegyelmet esközölt ki neki Mária királyné a királytól és az országlakosoktól, de el kellett vennie feleségül egy német udvarhölgyet. Bálint ezt megígérte, s a latornőt elvette, aki végül jó lutherána lett. Urának, Bálintnak elfogatása után (1541) Debrecenben halt meg, s ott temették el a barátoknál. Társnője, Fánchy Orbán özvegye, a latornő kitarzott mellette.”¹⁰⁷

A német udvarhölgy személye jól ismert: Pemfflinger Katalinról, Pemfflinger János budai bíró leányáról, Habsburg Mária királyné udvarhölgyéről van szó. „Társnője” (*socia sua*) azonban aligha volt „Fáncsi Orbán özvegye” (*Urbani Fanchi condam relicta*). Orbán halála után Bári Ilona egy tekintélyes Zala megyei nemeshez, pölöskei Ördög Lászlóhoz ment feleségül,¹⁰⁸ de láttuk, hogy 1534-ben már nem élt, és birtokait eladományozta I. Ferdinánd. Így nyilván nem is tarthatott ki Pemfflinger Katalin mellett 1541 után. Elképzelhető ezért, hogy Szerémi ehelyütt gordovai Fáncsi Jánost keverte fáncsi Fáncsi Orbánnal, aki – Török Bálint vezető familiárisaként – Pemfflinger Anna kezét nyerte el, így Katalin sógora lett, majd urának oszmán fogságba esése után elkísérte annak fiát, Török Jánost, immár Debrecen földesurát Erdélybe, s ott is maradt haláláig. Fáncsi János viszont, mint rögvést látni fogjuk, még élt Szerémi művének írása idején, így a történet órá sem stimmel, ami nem is meglepő Szerémi számos nehezen hihető fabulájának ismeretében. Egyvalamit azonban kétségkívül bizonyít György mester titokzatos híradása: azt, hogy az 1540-es években Fáncsi Orbán neve még ismerősen csengett. Annál is inkább, mert az ő családja is sógorságba került a Pemfflingerekkel – meglehet, még Mohács előtt.

A probléma gyökere minden jel szerint abban keresendő, hogy 1526 után nemcsak a fáncsi Fáncsiaknak, hanem a gordovai Fáncsiaknak is volt János, György és Gáspár nevű tagja. Ráadásul mindkét családnak voltak birtokai Somogyban és Szlavóniában, Mohács után pedig sógorságba is kerültek a Pemfflingerek révén. Ezek után, a névazonosság fényében érthető, ha alkalmasint már a kortársak sem voltak biztosak benne, mikor, melyik Fánccsal van dolguk. A helyzet ennek ellenére nem reménytelen, és az egyes személyeket meglehetősen bizonyossággal el tudjuk különíteni egymástól. Kutatómunkánk jutalmaként, nem mellesleg, a címben feltett kérdésre is választ kapunk.

A vizsgálatot érdemes a gordovai Fánccsal kezdeni, mert az ő sorsuk ismerete már önmagában is kizár néhány azonosítási lehetőséget. A középkorban virágzó gordovai Fáncsi családot Mohács után, úgy látszik, egyedül Péter fiai, János, György, Imre, Gáspár és Péter vitték tovább.¹⁰⁹ 1549-ben már csak ketten voltak életben közülük, legalábbis a család Somogy megyei birtokain (Berény, Kéthely, Korpád,

Mesztegnő) csak Fáncsi Jánost és Györgyöt írták össze.¹¹⁰ A fivérek közül János pályafutása ismert részletesebben: az enyingi Török család szolgálatába állva somogyi alispánként szolgált, majd 1541 után Török Jánossal együtt Erdélybe távozott, és ott is viszonylag jelentős hivatalokat viselt (dévai, hunyadi várnagy, hunyadi ispán).¹¹¹ 1557-ben Ferdinánd Fáncsi János hűtlensége miatt a Somogy megyei Kéthely és Körös megyei Gordova kastélyokban, valamint a Verőce megyei Kiralovc (Krajovc) nemesi udvarházban bírt részeit Batthyány Ferencnek, illetve Boldizsárnak és Gáspárnak adományozta; a szlavóniai birtokok ekkorra áldozatul estek az oszmán terjeszkedésnek.¹¹² A felsorolt birtokok mind a gordovai Fánccsalakak illeték legkésőbb a 14. század óta.¹¹³ János fivére, Fáncsi György Somogyvár védelmében volt elfoglalva, 1549-ben a közeli Kéthelyről, a család ősi birtokáról keltezte egy levelét.¹¹⁴ Ugyanitt írta korábban a leveleit Fáncsi János somogyi alispán és adószedő is;¹¹⁵ mindketten következetesen *gordovai* Fánccsalnak nevezték magukat.

Valamikor 1571 előtt gordovai Fáncsi János felsorolt Somogy, Körös, Verőce és Pozsega megyei birtokait fele részben enyingi Török Ferencnek és fiának, Istvánnak, fele részben saját leányának, Katalinnak, ennek férjének, Zalasdi Jánosnak és fiainak, Miklósnak és Jánosnak adományozta.¹¹⁶ Egyetlen utóda ezek szerint Fáncsi Katalin volt, akinek Erdélyben szerzett férjet. 1590-ben az is kiderül, hogy legkésőbb addigra az egész gordovai Fáncsi családnak magva szakadt fiágon. Ekkor ugyanis Zalasdi János özvegye, Katalin asszony mellett a néhai Fáncsi György leánya, Klára, német-újvári Herant Péter özvegye, valamint a néhai Fáncsi Imre leánya, ugyancsak Katalin, Viszocsányi Ferenc felesége adott meghatalmazást Bodonyi Miklósnak, hogy a néhai Fáncsi János Somogy, Verőce és Pozsega megyei birtokait idegen kézből visszaszerezze.¹¹⁷ Mindebből következik, hogy a 16. század végén és a 17. század első felében virágzó Fánccsalak nem tartozhattak a néhai László szlavón bántól leszármazott gordovai Fánccsalak közé. De akkor kik voltak ők? A válaszhoz térjünk vissza Diósgyőrbe.

Ismert, hogy a vár élén 1532-től 1536-ig Pemfflinger Sebestyén állt, akinek halálát követően a fivére, István kérte magának Ferdinánd királytól, és bár Mária királyné – Diósgyőr királynéi birtok volt Mohács előtt – másnak szánta, Pemfflinger István Diósgyőr birtokában halt meg 1537-ben. Halálával a vár özvegye, Fánccsal Borbála kezére került.¹¹⁸ Férje halála után az özvegy, hivatkozással a néhai Pemfflinger Sebestyén és

110 *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. Bp. 1990. 639., 644–645., 647., 649.

111 *Bessenyei J.*: Enyingi Török Bálint i. m. XXIX–XXX.

112 HU-MNL-OL-A 57. (3. 445, 447.)

113 *C. Tóth N.*: A Gordovai család i. m.

114 HU-MNL-OL-E 41-1549 - No. 58.

115 HU-MNL-OL-E 41-1538 - Nos. 4., 6.

116 HU-MNL-OL-A 57. (3. 978.)

117 Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. Közzéteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. Kolozsvár 2006. 703. sz.

118 *Miskolc története* (az 1. jegyzetben i. m.) 58. Pemfflinger halálára lásd *Virovecz N.*: Híres-hírhedt i. m. 36.; *Radvánszky B.* – *Závodszy L.*: Héder-váry család oklevéltára II. 54. (1537. helyett hibásan 1532. év alatt)

107 *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Bp. 1979. 105-106.

108 *Bilkei Irén*: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527-1541. Zalai Gyűjtemény 47. Zalaegerszeg 1999. 66.

109 Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius V. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Győr 1873. 437. (1534)

István, illetve a maga hűségére, továbbá a vár megőrzésére fordított költségeikre, kérte Ferdinánd királyt, hogy Diósgyőrt élete hosszára hagyja a kezén, mégpedig 20.000 forint zálogösszeg fejében, amelyből 10.000 a kiváltás esetén Pemfflinger Sebestyén gyermekeit illesse, a másik 10.000-rel pedig Borbála végrendeletileg szabadon rendelkezhessek.¹¹⁹ Egyszermind kérte, hogy a király a bozói prépostságot ruházza fivéreire (*duobus fratribus meis*), akik vele szolgálnak Diósgyőrben, Rajki Jánosra és Fáncsi Jánosra, illetve valamelyikük halála esetén Fáncsi Ágostonra. Borbála kérésének teljesítésére csak 1540-ben került sor, miután (1537-ben) ismét feleségül ment, ezúttal Balassa Zsigmondhoz.¹²⁰ Ekkor I. Ferdinánd, cserében azért, mert Zsigmond úr a hűségére tért, 20.000 forint értékben rá, a feleségére és utódaikra írta Diósgyőr várát és uradalmát, azzal a kikötéssel, hogy törvényes utód hiányában Balassa Zsigmond fivérei lesznek az *inscriptio* kedvezményezettjei.¹²¹ Fáncsi Borbála ezután haláláig, 1563-ig meg is maradt a vár birtokában.

Fáncsi Borbála 1537. évi leveléből két *fraterét*, Rajki Jánost és Fáncsi Jánost ismertük meg. Borbála asszony 1560-ban, az egri káptalan kiküldöttjei előtt tett, fentebb már említett bevallásából további információkat tudunk meg rokonairól. Tekintettel azokra a szolgálatokra, amelyeket előbb néhai férjének, Balassa Zsigmondnak, majd ennek halála után neki tett, a vitélő ifjúnak (*egregii iuvenis*), *germanusának*, néhai Fáncsi Orbán budai udvarbíró unokájának, néhai Gáspár fiának, Fáncsi Györgynek adományozta a néhai férje váraiból és birtokaiból hitbér és jegyajándék címén őt illető részeket egészen addig, amíg azokat meg nem váltják; továbbá a Borsod megyei Nyárad birtokot, amelyet néhai férje a saját pénzén vásárolt, és még életében Györgynek adta; azzal a kikötéssel, hogy György utód nélküli halála esetén a birtokok a (kiskorú) Fáncsi másképp Dégi (*Fanchy alias Deghy*) Andrásra és Annára, valamint Rajki János fiára, ugyancsak Jánosra szálljanak. Végül a Borsod megyei Nyék birtokban lévő vásárolt részét a vitélő Fáncsi másképp Dégi (*Fanchy alias Deghy*) Jánosnak adta örökjogon.¹²² Fáncsi János nyilván azonos Borbála *fraterével*, és ekkor Fáncsi mellett Déginnek is hívták, ahogyan Andrást és Annát is. Végül megtudjuk azt is, hogy Fáncsi

György Borbála *germanusa* volt. Az említett személyek azonosítása azonban nem mentes a problémáktól.

Az 1511. évi címereslevél minden jel szerint hiánytalanul számba vette az abban az időben élő Fáncsi családtagokat. Ezek a következők voltak: Imre és a fia, Ágoston, valamint a leánya, Katalin; Orbán és a fia, Gáspár; a nagybátyjuk (*patruus*), Pál, ennek fia, Ambrus, és a leányai: Katalin, Orsolya, Erzsébet és Piroska; végül a néhai Ferenc leánya: Borbála. Kétség sem férhet hozzá, hogy ez utóbbiban kell látnunk Fáncsi Borbálát, Pemfflinger István, majd Balassa Zsigmond feleségét, Diósgyőr úrnőjét. A fentebb elősorolt adatok alapján Fáncsi Imre és Orbán a nagybátyjai voltak, *germanusa*, Fáncsi György valójában a másodunokaöccse; Fáncsi Ágoston pedig az unokatestvére. 1514-re Fáncsi Imrénének született még egy fia, Gergely.¹²³ Nem látjuk ugyanakkor nyomát semmilyen Jánosnak. Megelőlegezve a továbbiakat, a Borbála bevallásában említett Fáncsi/Dégi András és Anna, akiket Fáncsi György örökösének jelölt, valójában Fáncsi/Dégi János gyermekei voltak, amit Borbála bevallásában elmulasztott megemlíteni; utóbbi Jánost gyakorlatilag kizárta az örökségből, helyesebben Jánosnak György gyermektelen halála esetén is csak Nyék egy részével kellett volna beérnie. Ennek okát rövidesen látni fogjuk.

Arról, hogy Borbála és János pontosan milyen rokoni kapcsolatban álltak egymással, a Borbála asszony utolsó végrendelete(i) kapcsán tartott vizsgálat révén értesülünk. Történt ugyanis, hogy a diósgyőri várúrnő czestochowai zarándoklatra készülődvén, rendben akarta hagyni dolgait arra az esetre, ha gyenge egészsége okán többé nem térne vissza. Amellett, hogy valamennyi servitorát ismét megeskettette a Ferdinánd király iránti hűsége, vagyona elosztása ügyében is intézkedett. Fáncsi Györgynek kétezzer forintot és két aranyozott ezüstkupát adott, Fáncsi János gyermekeinek, Andrásnak és Annának ezer forintot, magának Jánosnak azonban semmit, arra hivatkozva, hogy adott neki már annyit a javaiból, amennyit akart.¹²⁴ Maradék ingó és ingatlan vagyont teljes egészében a fenti Györgyre hagyta. Tekintve, hogy Balassa Zsigmondnak és Fáncsi Borbálának nem volt gyermeke, az 1540-es *inscriptio* értelmében Zsigmond fivérei voltak a diósgyőri uradalom várományosai, és Borbála nem is tett erőfeszítést annak érdekében, hogy Fáncsi Jánost és Györgyöt valamiképpen részeltetni próbálja abban. Arra viszont kérte összegyűlt embereit, hogy halála esetén egységes akarral kérjék Ferdinándtól, hogy Fáncsi Györgyöt erősítse meg Bozók vár birtokában.

Borbála asszony testamentumából világosan kiderül, hogy valamiért kifejezetten előnyben részesítette Fáncsi Györgyöt Jánossal szemben. Így gondolta ezt maga János is, és amikor 1563-ban, immár a halál kapujában, Fáncsi Borbála még egyszer összehívta embereit a diósgyőri várban, János kérdőre vonta rokonát, hogy továbbra is fenntartja-e korábbi végakaratainak rendelkezéseit. Borbála asszony a kérdésre

119 ÖStA HHStA Hung AA (49. Fasc. 88. c. 89-90. fol.) [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten] Köszönöm Péterfi Bencének, hogy a dokumentum fényképmásolatát Bécsből megszerezte számomra; *Dr Szendrei János: A diósgyőri vár története. Hadtörténelmi Közlemények 28. (1927) 304. Vö. Ferdinánd király 1537. október 3-i elismervényét, mely szerint „fidelis nobis sincere grata Barbara Fanchy, magnifici quondam Stephani Pemflinger consiliarii et prefecti camere nostre relicta, certas litteras negocia nostra et camere nostre preface in se continentes, que scilicet in potestatem suam a morte dicti Stephani, mariti sui, devenissent, nobis et voluntate nostra manibus fidelium nostrorum consiliariorum camere nostre presentavit et assignavit”* – MZA G 152. XI-431.

120 A házasság időpontjára lásd *Virovecz N.: Híres-hírhedt i. m. 36.*

121 *Bessenyei József: Diósgyőr vára és uradalma a XVI. században* – források. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 2. Miskolc 1997. 16–18. Bozókra lásd *Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. 1. Az Esztergami egyház-tartomány. Pest 1870. 129.; Václav Mencl: Premonštrátský kláštor Bzovik s kostolom sv. Štefana. In Sborník Matice slovenskej XIII. (1935) 402-416.*

122 MZA G 152. XIII-488/a.

123 HU-MNL-OL-DF 286012.

124 „annotato Georgio Fanchy duo milia florenos hungaricales, duas kw-pas argenteas deauratas, Andree vero filio et Anne filie memorati Ioannis Fanchy mille florenos hungaricales legasset, dixissetque se de rebus suis tantum quantum voluisset Ioanni Fanchy jam dedisse” – MZA G 152. XIII-517.

igennel felelt, megerősítve, hogy minden ingó és ingatlan vagyont Fáncsi Györgyre hagyja, azzal, hogy köteles rendezni a familiárisai és szervitorai felé fennálló adósságait.¹²⁵ A válaszal János, érthető módon, továbbra sem volt kibékülve, és azt vetette ellene, hogy őt, mint Borbála *uterinus* testvérét, inkább megilletik a szerzett javak, mint Györgyöt.¹²⁶ Borbála asszony azzal vetett véget a vitának, hogy arra hagyja szerzett javait, akire akarja, mire János feldúltan távozni akart. Nővére ekkor a következő szavakkal: „Hová akarsz menni mint egy istentaszította,¹²⁷ János?”, megnyugtatta, hogy halála után minden szerzett jószág a világon marad, és mindketten (ti. György és János) annyit rabolnak belőle, amennyit akarnak.¹²⁸

A Fánscy Borbála öröksége körüli, nem túl épületes vitából annyi egyértelműen kiderül, hogy Fáncsi János legalább anyai oldalról testvére volt Borbálának, így közelebbi rokonságban állt vele, mint György – János az örökség elosztásánál éppen ezt sérelmezte. Tekintettel arra, hogy Fáncsi Ferencnek, Borbála édesapjának, biztosan nem volt János nevű fia – hiszen az 1511. évi címeradomány idején már nem élt, ekkor pedig csak Borbála leányát említették – ez esetben szó szerint kell értenünk az *uterinus* jelzőt: Borbála és János egy anyától született testvérek voltak. Mivel Fánscy Borbála Rajki Jánost is a *fraterének* állította, kézenfekvő a feltételezés, hogy utóbbi Borbála édesanyjának egy másik házasságából született. Ez a házasság akár meg is előzhette azt, amelyet aztán az asszony Fáncsi Ferencsel kötött, és amelyből Borbála született. Fáncsi Ferenc 1509 és 1511 között bekövetkezett halála után aztán az özvegy harmadszor is férjhez ment, és ebből a házasságból született a másik János, aki később felvette a Fáncsi nevet. Hogy miért nevezte magát (és mások őt) Déginak (is), további kutatást igényel: feltehetően a Veszprém (ma Fejér) megyei Dégről nevezte magát, amely Sárbogárdtól nyugatra fekszik; ha így van, az apja lehetett Dégi.

Fáncsi Györgyöt Borbála még 1561-ben is ifjúnak nevezte. Apjáról, Gáspárról, Orbán udvarbíró fiáról semmit nem tudunk, de feltehetően igen fiatalon halt meg; meglehet, éppen ezért vette magához Györgyöt a nagynénje, akit aztán hosszú időn keresztül segített Diósgyőrött. Ugyanebben az esztendőben (1561) Ferdinánd Borbála asszony kérésére rokonainak (*consanguineorum suorum*), Fáncsi Györgynek és Jánosnak adományozta a diósgyőri várhoz tartozó, Borsod megyei Aranyos birtokot,¹²⁹ és György, ezúttal egyedül, Nádasdy Tamás nádortól új adomány címén megkapta az ugyancsak Borsod

megyei Nyárad birtokot is.¹³⁰ Nádasdy adománylevelében fáncsi Fáncsi Györgyként szerepel (*Georgii Fanchy de eadem Fanch*), ami teljesen egyértelművé teszi, hogy nem a gordovai Fáncsi család tagjáról van szó. Ennek ellenére még ekkor is megesett, hogy a két Fáncsi családot keverték, mert II. Miksa egy oklevelében Fáncsi György ismét gordovaiaként tűnik fel, nyilvánvaló tévesztés eredményeként.¹³¹ György – Borbála asszony rendelkezésének megfelelően – megszerezte Bozókot,¹³² amely egy évszázadon keresztül a családja birtokában maradt. Egy ideig korponai kapitány is volt.¹³³ (Legalább) háromszor nősült: első felesége Forgács Erzsébet volt (ennek anyja pedig, a változatosság kedvéért, Pemflinger Erzsébet), a második Horváth (Karancsics) Magdolna, akitől Ferenc fia született, a harmadik pedig Révay Zsófia.¹³⁴ Utóbbtól születtek Ferenc öccsei, (II.) György és Gáspár. Mindhárman gyakran feltűnnek a forrásokban, György 1620-ban Konstantinápolyban is járt követként,¹³⁵ az 1637/38. évi pozsonyi országgyűlésen Hont megyét képviselte,¹³⁶ de helyütt nem célnak a család teljes történetének megírása.¹³⁷

Jóval kacifántosabbnak tűnik Fáncsi János pályafutása. 1537-ben nővére, Borbála megbízásából Pozsonyban járt el annak érdekében, hogy Balassa Zsigmond megtarthassa Diósgyőrt és Bozókot.¹³⁸ Egy darabig talán Nádasdy Tamás szolgálatában állt,¹³⁹ akit 1545 decemberében arról tájékoztattott, hogy „Zsigmond uram akaratából újonnan érsek uram szolgálja levék”, aki a Sajó mellett adott neki „valami tisztet”.¹⁴⁰ Zsigmond úr nyilván Balassa Zsigmond, Fánscy Borbála új férje volt, és elég valószínű, hogy Balassa a felesége kérésére keresett állást Jánosnak. Fáncsi 1549 és 1553 között kétségtelenül Várdai Pál érsek sajópuspóki tiszttartója volt,¹⁴¹ közben, és 1555-ben is, rozsnyóbányai officialisként is találkozunk

130 MZA G 152. XIII-498.

131 „Joannes Bwday pro egregio Georgio Fanchy de Ghordowa actore” – MZA G 152. XVI. 576. (1575.)

132 Štátny Archív v Levoči. Fond SŽ (kongregačné spisy 1549-1600). Sign. 370/1599 [108. doboz] 346/1590. (Fáncsi György levele Majtényi Lászlónak, Bozók, 1590. december 31: Budáról érkezett embere arról tájékoztatta, hogy a pasa személyesen indul „awagy Nitra fele, awagy az Banjak kozze rablast tenne, kyt eddigis meg probalt volna, ha ez mostani eros es havas idok nem lottek volna”).

133 HU-MNL-OL-A 57. (4. 702–703.); *Matunák Mihály*: Korpona várkapitányai. Korpona 1901. 26–28. (ugyancsak dennai és gordovai névvel).

134 *Bártfai Szabó László*: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgács család története. Esztergom 1910. 300., 485.; HU-MNL-OL-A 57. (4. 702–703.).

135 Alsó sztrégovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. Szerk. Ipolyi Arnold. Bp. 1887. 116., 232., 303., 307., 343–344., 360–361.

136 *Zsilinszky Mihály*: Az 1637/8-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Bp. 1885.

137 1656-ban *dennai* Fánscy Pált III. Ferdinánd bárói rangra emelte: előnevét, mint láttuk, a Bári birtokok egyikéről vette.

138 *Virovecz N.*: Híres-hírhető i. m. 37. és 90. jz. (János azonban, mint az eddigiekből kiderült, nem azonos Török Bálint familiárisával, gordovai Fáncsi Jánossal.)

139 *Mályusz Elemér*: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei (III. közlemény). Levéltári Közlemények 2. (1924) 61.

140 *Mályusz Elemér*: Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei (IV. közlemény). Levéltári Közlemények 3. (1925) 82.

141 HU-MNL-OL-E 41-1549-No. 48.; HU - MNL - OL - E 41 - 1552 - No. 58.; HU-MNL-OL-E 41-1553-No. 65. (Joannes Fanczy officialis possessionum Pispék et Vekenie).

125 „que (ti. Borbála) respondisset quod omnia bona sua, tam mobilia, quam eciam immobilia aquisiticia Georgio Fanchy legaret, ita tamen, ut universos suos familiares, servitores et servitricis, quibus ipsa deberet, ex eis idem Georgius Fanchy bono modo contentaret” – uo.

126 „respondisset (ti. János), quod se tamquam fratrem uterinum eiusdem domine Barbare Fanchy magis quam Georgium Fanchy ipsa aquisiticia bona concerneret” – uo.

127 Együgyű, mamlasz. A magyar nyelv szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Harmadik kötet. Pest 1865. 144.

128 „dixisset, quorsum ire vellet tanquam unus ystenthazytottha, Janos, nam post decessum suum omnia bona sua aquisiticia hic in mundo relinquenterent, et uterque eorum raperet id quod rapere posset” – MZA G 152. XIII-517

129 MZA G 152. XIII-502.

vele; felesége (ekkor) Jakusith Ilona volt.¹⁴² 1560-ban mint dégi Fáncsi János (*Joannes Fanchy de Deg*) hatalmaskodott Csetneki László birtokán; az alkalommal a Borsod megyei Kisbala birtokon lévő nemesi udvarházát említik.¹⁴³ Az 1560-as évek elején viszont, mint arról szó esett, már ismét nővére oldalán volt Diósgyőrben.¹⁴⁴ 1570-ben már az árváit említik.¹⁴⁵ András fia, akit Fáncsi Borbála említett, aligha lehet azonos azzal a Fáncsi Andrással, aki 1534-ben Fáncsi Ágostonnal együtt Vitány vár iktatásánál tűnik fel mint királyi ember; későbbi sorsa (egyelőre) ismeretlen.¹⁴⁶ Tudjuk viszont, hogy Anna lánya előbb Derencsényi Istvánhoz ment feleségül, majd csimori Kövér Ferenchez.¹⁴⁷

Nem esett még szó a Fáncsi-rokonság említett tagjai közül Fáncsi Imre és Hédervári Brigitta fiáról, Ágostonról, aki Rajki János és Fáncsi János halála esetén került volna a bozói prépostság birtokába. Sokat sajnos nem tudunk róla, de felettébb érdekes, amit Hédervári György – Brigitta unokaöccse, Ágoston unokatestvére – írt már idézett levelében az apjának. Meghalt Pemfflinger István, és „asszonyom” hívja magához; „Fáncsi Ágoston is ott van most”.¹⁴⁸ „Asszonyom” egyértelműen Fáncsi Borbála, és eszerint 1537-ben már Fáncsi Ágoston is Borbála udvarába került. További sorsa ismeretlen, ahogyan az sem világos, ki volt az a Fáncsi Ilona, serkei Lorántfi János felesége, akit Fáncsi Borbála *sororjának* mondanak; meglehet, éppen Ágoston leánya, de lehetett János gyermeke is.¹⁴⁹ A kérdés további kutatással feltehetőleg megválaszolható, ehelyütt azonban nincs különösebb jelentősége. Az jól látható, hogy Fáncsi Borbála 1537 után igyekezett maga köré gyűjteni rokonait Diósgyőrött, és ezzel egyszer s mindenkorra eltávolította őket szülőföldjükről.

Mielőtt elköszönnénk az újonnan „felfedezett” Fáncsi családtól, térjünk vissza egy gondolat erejéig Fáncsi Borbála első házasságához. Joggal merül fel ugyanis a kérdés, mikor, és

főleg miképpen lett Fáncsi Borbála Pemfflinger István felesége. A külföldi származású, budai polgár Pemfflingerek már a Mohács előtti években igen fontos politikai szerepet játszottak Magyarországon. Pemfflinger Márk, a Diósgyőrt megszerző Sebestyén és István nagybátyja, Beriszló Péter alkincstartója volt, nagyjából ugyanabban az időben, amikor Fáncsi Imre is a kincstartó-bán szolgálatában állt, de az 1520-as években is volt köze a pénzügyigazgatáshoz, amikor vélhetően Fáncsi Orbán viselte a budavári udvarbírói tisztséget.¹⁵⁰ A két család tehát ismerhette egymást, ráadásul a budavári udvarbíró unokahúga, mások mellett Batthyány és Somi rokonságával, kifejezetten ígéretes partnernek tűnhetett. Ebből az is következik, hogy magam Pemfflinger István és Fáncsi Borbála házasságát 1526 elé helyezem. A sors furcsa fintora, hogy Mohács után gordovai Fáncsi János is a Pemfflinger családból nősült, de ő házasságát nem udvari kapcsolatainak, hanem sokkal inkább urának, enyingi Török Bálintnak köszönhette, aki maga is Pemfflinger lányt vett feleségül. Így jött létre az a rokoni kapcsolat, amely a két Fáncsi családot, tudomásunk szerint először, egymáshoz fűzte.

Fáncsi Borbála „elei” nem voltak tehát „nagyírú kapitányok”, mint Takáts Sándor vélte. Fáncsi György és az ő leszármazottai sokkal inkább, de az ő történetük még megírásra vár. Mégsem volt talán hiábavaló fáradozás kiemelni az ismeretlenség homályából Borbála asszony igazi őseit, akiknek Mohács előtti felemelkedése, ha példátlanok nem is volna nevezhető, azért számos tanulsággal szolgál. A töbörzöki besenyők, évszázadok láthatatlansága után, néhány évtized alatt jutottak el szülőfalujukból Diósgyőrbe, majd Bozókra, és Fáncsi Borbálának köszönhetően közismert és maradandó nyomot hagytak a történelmi emlékezetben. Fáncsi Imre és Orbán példája azt mutatja ugyanakkor, hogy még a késő középkori Magyarország viszonylag jól ismert története is szolgál számos meglepetéssel.

142 HU-MNL-OL-E 148-a.-Fasc. 1569. - No. 33.; vö. HU-MNL-OL-E 21-1550.10.04/1., Simándi Péter diák folyamodványa: “census vero alterius anni, quia ego in curia et aliis negociis aliquando in legacionibus ipsius domini reverendissimi (ti. az esztergomi érsek) occupatus fuerim, curam quidem civium ac colonorum predicti oppidi et duarum villarum sub eodem officio existencium cuidam egregio Joanni Fanchy de Degh commiserat, intereaque cum ego in diversis dicti domini reverendissimi negociis et legacionibus occuparer, omnes proventus illius anni, in quo ipse dominus reverendissimus morte obiit, idem Fanchy percepit” (1550)

143 HU-MNL-OL-E 148-a.-Fasc. 1570.-No. 22/1. Vö. HU-MNL-OL-E 148-a.-Fasc. 947. - No. 12.: Rajki György eladja a szőlőjét “Fancsi Janosnak ki mas newen Degy” (1564)

144 HU-MNL-OL-E 21-1563. ápr. 23.: I. Ferdinánd Borbála kérésére hagyja meg testvérét, Fáncsi Jánost Diósgyőr élén és a bevételek kezelőjeként (“benigna habita ratione commendacionis demerite vidue Barbare Fanchy, fratris scilicet Ioannis Fanchy nomine interposite et declare sue pietatis, satius esse duximus ipsi Fanchy hoc tempore prefate arcis custodiam et proventuum administracionem credere quam alium capitaneum petere”)

145 Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei I. 1569–1578. Közreadja Tóth Péter. Miskolc 2008. 90.

146 *Radvánszky B. – Závodszy L.*: Hédervári család oklevéltára i. m. II. 79.

147 *Bártfai Szabó L.*: Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgács i. m. 301.; *Kenyeres István*: A kiátkozott egri udvarbíró: Csimori Kövér Ferenc. In: *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére.* Szerk. Oborni Teréz és Á. Varga László. Eger 2008. 232–233.

148 *Radvánszky B. – Závodszy L.*: Hédervári család oklevéltára i. m. II. 54.

149 HU-MNL-OL-P 423-1.- (16. sz.-No. 13/1.)

150 A Pemfflingerekre lásd *Kubinyi A.*: A Pemfflingerek Bécsben és Budán i. m. 743–756.